

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.5.2>**PROBLEM ALIENACJI CZŁOWIEKA****Tingting Dong***aspirantka Katedry Filozofii**Narodowego Uniwersytetu Technicznego „Politechnika Charkowska” (Charków, Ukraina)*

ORCID ID: 0009-0009-0307-3575

331418909@qq.com

Adnotacja. We współczesnej epoce filozoficzne i socjologiczne badanie alienacji jest ściśle związane z aktualnymi kwestiami. Analiza tego problemu bez kontekstu realnego świata jest niepraktyczna. Studiowanie idei Karola Marksa we współczesnym kontekście jest niezbędne, biorąc pod uwagę takie wstrząsy, jak upadek socjalizmu i Związku Radzieckiego. Alienacja, która kiedyś wiązała się z brakiem wolności i niskimi standardami życia, obecnie rozciąga się na konflikty społeczne, terroryzm i nierówności ekonomiczne. Społeczeństwo na pierwszym miejscu stawia pieniądze, degradując wartości i ludzką wartość. Podczas gdy niektórzy prosperują, większość cierpi biedę i rozpacz. Władze trzymają się władzy poprzez przemoc i manipulację. Problemy te odzwierciedlają głęboką alienację społeczeństwa, ilustrując pilną potrzebę analizy socjologicznej i filozoficznej we współczesnym krajobrazie społecznym.

Słowa kluczowe: problemy filozoficzne i socjologiczne, alienacja, społeczeństwo.

THE PROBLEM OF HUMAN ALIENATION**Tingting Dong***Postgraduate Student at the Department of Philosophy**National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”**(Kharkiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0009-0009-0307-3575

331418909@qq.com

Abstract. In the contemporary era, the philosophical and sociological exploration of alienation is intricately linked to pressing issues. Dissecting this problem devoid of its real-world context proves impractical. Examining Karl Marx’s ideas in today’s context is vital, given the upheavals like the fall of socialism and the Soviet Union. Alienation, once tied to lack of freedom and low living standards, now extends to social conflicts, terrorism, and economic disparity. Society prioritizes money, degrading values and human worth. While some prosper, most endure poverty and despair. Authorities cling to power, resorting to violence and manipulation. These issues reflect a deeply alienated society, illustrating the urgent need for sociological and philosophical analysis within the contemporary social landscape.

Key words: philosophical and sociological problems, alienation, society.

ПРОБЛЕМАТИКА ВІДЧУЖЕННЯ ЛЮДИНИ**Дун ТінТін***аспірантка кафедри філософії**Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (Харків, Україна)*

ORCID ID: 0009-0009-0307-3575

331418909@qq.com

Анотація. У сучасну епоху філософське та соціологічне дослідження відчуження тісно пов’язане з актуальними проблемами. Аналіз цієї проблеми без контексту реального світу виявляється непрактичним. Вивчення ідей Карла Маркса в сучасному контексті є життєво важливим, враховуючи такі потрясіння, як падіння соціалізму та Радянського Союзу. Відчуження, яке колись було пов’язане з відсутністю свободи та низьким рівнем життя, тепер поширюється на соціальні конфлікти, тероризм та економічну нерівність. Суспільство ставить на перше місце гроші, принизливі цінності та людську цінність. Хоча деякі процвітають, більшість терпить бідність і відчай. Влада чіпляється за владу, вдаючись до насильства та маніпуляцій. Ці проблеми відображають глибоке відчуження суспільства, ілюструючи нагальну потребу в соціологічному та філософському аналізі в сучасному соціальному ландшафті.

Ключові слова: філософсько-соціологічні проблеми, відчуження, суспільство.

1. Відчуження стає універсальним модусом «буття-в-світі», де проявляються всі форми відчуження:

- Відчуження людини від суспільства, результатом якого є індивідуалізм та егоїзм;
- Відчуження людини від людини, що характеризується кризою відносин, порушенням комунікативних зв’язків та самотністю;

- Відчуження людини від себе, що веде до «поділу людського «Я», деперсоналізації особистості та інших.;
- Відчуження людини від праці, її змісту та результатів, усунення людини від трудової діяльності, породження експлуатації праці, товарний фетишизм та нестримне споживання;
- Відчуження людини від політики, що веде або до пасивної позиції байдужого спостерігача, або до політичного конформізму, неосмисленої угоди;
- Відчуження людини від соціальних інститутів, які перетворюються на свідомості індивіда на бюрократичні організації, що панують з нього;
- Відчуження людини від культури, що виражається у бездуховності, у заміні справді культурних цінностей ерзацами «загальної масової культури», контркультури тощо;
- Відчуження науки і техніки, перетворення науки і техніки із засобу на мету, внаслідок чого власна міць протистоїть йому як чужа сила;
- Відчуження людини від екології, порушення природної рівноваги, сутність якого в наявності глибокої прірви між людиною та природою, забруднення біосфери та людської свідомості тощо;
- Відчуження людини від моралі, що проявляється в аморалізмі. Високі моральні та справді людські цінності (добро, кохання, дружба, солідарність) підпорядковуються речовим взаєминам, злу, насильству безжалісності та егоїзму;
- Світоглядне відчуження - крайній фізикалізм та раціоналізм, що породжує скептичну орієнтацію та індустріальний фетишизм.

Аналіз історичної практики, характерним моментом якої є рух за соціальне звільнення, наочно доводить, що подолання відчуження в одній його формі може призвести до його посилення до іншої. Тому слід спробувати зробити її предметом дослідження, предметом критичної рефлексії. Предметом рефлексії ми у цій роботі виберемо вчення Маркса.

Проблема людини завжди була одним із основних предметів для філософського та соціологічного роздуму. Різні напрямки буржуазної філософії - філософія життя, феноменологія, екзистенціалізм, персоналізм, франкфуртська соціальна філософія і т. д. - являють собою, фактично, різноманітні спроби вирішення проблеми людини. Слід зазначити, що первинна постановка цієї проблеми є прерогативою представників цих напрямів. Орієнтації буржуазного мислення проблему людини передувала марксистська орієнтація (Carver, 2008: 48).

Проблема людини є центральним питанням у світогляді Маркса, вона є ядром, навколо якого формується цілісне вчення. У німецькій класичній філософії на четверте кантовське запитання – що є людина? - сам І. Кант не зміг дати вичерпно обґрунтованої відповіді. Його філософська антропологія зазнала краху, і причиною цього був асоціальний підхід до проблеми людини. Великий гносеолог, етик та естетик Кант, на жаль, не був соціологом. Без соціологічного підходу виявилось неможливим осмислення людини як синтезу гносеологічних, етичних, естетичних та релігійних суб'єктів.

Перед Марксом постає необхідність усвідомлення проблем людини. Він ставить такі питання: Що таке людина? Яке його реальне буття? Яка причина нелюдського існування людини? Як повернути людині її людяність? Зазначимо, що шляхом послідовної відповіді на ці питання Маркс, власне, і створює свою цілісну систему, частинами якої є філософська антропологія, соціологія, політична економія, соціально-політичне вчення.

Ставлення буржуазних філософів до Маркса не можна назвати однорідним, бо всі вони у різний спосіб і методи намагаються інтерпретувати його. Однак очевидним є той факт, що огульне заперечення марксистської теорії змінилося її визнанням. Хайдеггер, наприклад, пише: «... Маркс, оскільки він пізнав відчуження у суттєвому вимірі історії, остільки марксистський погляд на історію має свої переваги стосовно інших точок зору. Ні Гусерль, ні, наскільки я бачу, Сартр не пізнали суттєвості історії в житті. Тому ні феноменологія, ні екзистенціалізм не досягають того виміру, з якого став би можливий їхній плідний діалог з Марксом» (Boltanski, Chiapello, 2018).

2. Ставлення сучасних буржуазних філософів і соціологів до Маркса і до марксизму взагалі найбільш чітко висловив К. Поппер в афоризмі, що є парафразом одинадцятої тези К. Маркса про Фейєрбаха: «Марксистично так чи інакше тільки інтерпретували марксизм; мова, проте, йдеться про те, щоб змінити його». Слово «змінити» в даному випадку передбачає трансформування шляхом реінтерпретації та припасування під різні марксистські розумові схеми.

Так званий «новий марксизм» («неомарксизм») ґрунтується фактично на категорії відчуження. Його автори доводять, що Маркс - філософ відчуження та його переважним виміром є концепція відчуження. Вони бачать вихід саме у марксовій концепції відчуження. На думку, концепція відчуження раннього Маркса дає можливість «прочитати Маркса по-новому». Тільки після модернізації марксового поняття відчуження Маркс оголошується справжнім філософом, яке вчення – «філософією людини». Саме в плані проблеми відчуження розробляється модернізований міф про двох Марксів: про Маркса як гуманіста і про Маркса як «антигуманіста»

3. Питання потребує детального розгляду, оскільки саме проблема відчуження стала відправним пунктом для буржуазних інтерпретаторів марксизму, які перевертають справжню суть марксистського вчення. Загалом їхні думки сходяться в тому, що «пізній» Маркс, нібито, зрадив свої ранні погляди і що особливо добре це видно у його відношенні до поняття відчуження. Вважають, що відсутність цього поняття у пізніх роботах Маркса пов'язане із втратою гуманістичної орієнтації.

Деякі євангелічні філософи з Німеччини характеризують це навіть як «радикальний антигуманізм»

4. При цьому «раннього» Маркса з підкресленою урочистістю оголошують «гуманістом» і «екзистенціалістом», ніби бажаючи яскравіше провести межу, що розмежовує. Така, наприклад, думка Девіда Маклеллана, який стверджує, що Маркс був «гуманістом, екзистенціалістом, навіть «спіритуальним екзистенціалістом»

5. «Дегуманізацію» марксизму буржуазні ідеологи вбачають у тому, що в пізніх роботах Маркса гуманістичні тенденції були нібито витіснені. Якщо молодий Маркс думав про людину, – стверджує західнонімецький філософ І. Фечер, – то зрілий політеконом Маркс змушений думати про тверезу речовинність та практичні вимоги. Схема цієї невігладливої конструкції зрозуміла: поки Маркс думав про відчуження і писав про нього, він думав про людину; варто йому перестати писати про нього, як він перестав думати і про людину (Acevedo, 2005: 80).

Таким чином, проблема відчуження лежить в основі боротьби за теоретичну спадщину Маркса. У подальшому викладі нам ще доведеться звертатися до різноманітних інтерпретацій марксового вчення, але, загалом, властиві їм стереотипи ми вже відзначили. Залишається розглянути саму проблему, щоб показати неспроможність усіх цих спроб.

Проблема відчуження була однією з тих проблем, які жваво хвилювали думку молодого Маркса. Він звертається до неї з початку 1840-х років, а її перший проникливий аналіз ми знаходимо в «Економічно-філософських рукописах 1844 року». Можна загалом простежити еволюцію поглядів Маркса поняття відчуження і виділити деякі етапи цієї еволюції, від гострої постановки проблеми до остаточного зняття. Ми маємо на увазі, в основному, «Економічно-філософські рукописи 1844 року», «Німецьку ідеологію» та «Економічні рукописи 1857 – 1858 рр.» (Durkheim, 2013).

Немає сумніву, що інтерес до проблематики відчуження виник у Маркса через засвоєння ним гегелівської системи. З іншого боку, очевидно, що значну роль відіграла тут і антропологічна філософія Фейєрбаха. Але для того, щоб зрозуміти всю специфіку марксистського підходу до питання, обов'язково потрібно врахувати той контекст, в якому він проявився. Маркс підійшов до проблеми відчуження, що рухається не суто спекулятивним інтересом, як Гегель, і не просто з позицій абстрактно піднесеного гуманізму, як Фейєрбах. Проблема відчуження постала перед ним на повний зріст на тлі центральної проблеми, що займала всю його увагу. Цією центральною проблемою була експлуатація людської праці протягом усієї історії людства та, особливо, в умовах капіталістичного суспільства. Таким чином, можна сказати, що в основі гуманізму Маркса від початку лежало поняття не «спекулятивної людини» (Гегель) і не «природної людини» (Фейєрбах), а «трудової людини». Це особливо важливо наголосити, оскільки саме цей аспект замовчують вищезгадані буржуазні ідеологи, які міркують про гуманізм молодого Маркса та антигуманізм пізнього. Ми побачимо, що, якщо розуміти під гуманізмом не абстрактно-абстрактний стереотип, що виходить із поняття людини взагалі, а конкретне умонастрій, що ґрунтується на гострому усвідомленні соціальної несправедливості та пригнічення людини, то марксів гуманізм 40-х рр. не тільки не зник згодом, а, навпаки, посилювався та загострювався у кожній новій його роботі.

В «Економічно-філософських рукописах 1844» Маркс, можна сказати, ще дотримується феєрбахівської точки зору на відчуження. Різниця в тому, що він переключає увагу на факт, що залишився поза увагою Фейєрбаха. Цей факт – експлуатація людини людиною, а конкретніше – непосильна праця робітника, який бідніє в міру збагачення свого господаря-капіталіста. Маркс вводить пояснення цього факту вираз «відчуження праці». З цією метою він аналізує чотири основні фактори вказаного явища. Перша фаза відчуження характеризується ним як самовідчуження робітника у процесі виробництва. Це означає, що робітник, працюючи, як би відокремлюється від своєї праці і набуває по відношенню до нього зовнішню позицію. Праця не належить йому, виступаючи як якусь самостійну сутність. Причину цього Маркс вбачає у примусовому характері праці. Робітник «у своїй праці не стверджує себе, а заперечує, почувасться не щасливим, а нещасним, не розгортає вільно свою фізичну та духовну енергію, а виснажує свою фізичну природу і руйнує свій дух»

6. Слід зазначити, що Маркс виходить ще й з феєрбахівської концепції відчуження, переносючи її з релігійної площини на економічну. Перша фаза відчуження розуміється їм за Фейєрбахом як нездатність людини виявити у своїй діяльності щось адекватне своїй власній сутності.

З цієї першої фази випливає друга. Вона пов'язана з тим, що не тільки сама праця у всьому процесі її протікання відчужується від робітника, але відчужується і результат праці, або опредмечена праця. Кінцевий продукт не належить робітникові, більше того, він закабальє робітника, бо зусилля, витрачені останнім на створення чогось, обертаються проти нього самого.

Звідси з необхідністю випливає, що індивід відчужується від власної сутності. Праця, за образним висловом Маркса, «розлюднює» (entmenschlicht) людини. Створюючи цінності, людина сама втрачає цінність; від людини відчужується його власна цінність, але вона не випаровується в ніщо, а модифікується до певного роду «інобуття». Цінність індивіда поглинається суспільними відносинами, і тут з'являється своєрідний феномен життя, який Маркс пізніше позначив як «товарний фетишизм».

Що означає термін «товарний фетишизм»? За Марксом, він характеризується двома ознаками. По-перше, це уречевлення суспільних відносин у сфері виробництва, і, отже, відносини людей корелюються відносинами речей. По-друге, описане явище призводить до того, що люди наділяють речі, продукти праці властивими їм властивостями.

Фактично, тут уперше поняттю «відчуження» дається суворо наукове пояснення. Ні у Гегеля, ні у Фейєрбаха, за всієї значущості проведеного ними аналізу, ми не знаходимо наукового обґрунтування цього явища. Блискучі міркування Гегеля, присвячені розтині проблеми відчуження, повністю пройняті спекулятивним метафізичним характером; навіть його геніальні зауваження про працю не позбавлені цього нальоту абстрактної спекулятивності. З іншого боку, Фейєрбах, здавалося б, що викрив метафізичність гегелівської постановки питання і переніс його з абстрактно-духовної площини до площини людських відносин, не зміг дійти наукового рішення. Людські відносини, як ми вже бачили, інтерпретуються не в ключі конкретності, а з позиції нової абстрактності: абстрактно зрозумілого антропологізму. І лише Марксу вдалося надати проблемі характеру науковості шляхом її аналізу в конкретно-соціальному контексті.

Останнім, четвертим чинником відчуження праці в «Економічно-філософських рукописах 1844» виступає процес взаємовідособлення людей. Відчужена праця в умовах капіталістичної приватної власності представлена таким чином у зростаючій схемі наслідків:

- Самовідчужена людина (відчужена праця відчужує від людини її власну природу);
- Відчужена праця (людина позбавляється своєї діяльної функції);
- Відчужене життя (родова сутність людини перетворюється на чужу йому сутність);
- Відчужена людина (людина відчужується від людини)

7. В «Економічно-філософських рукописах 1844 року» проблематика відчуження розкривається Марксом у руслі наявної традиції, але вона переноситься на конкретно-науковий ґрунт. Своєрідність і принципова заслуга марксистського вчення, проте, у тому, що «відчуження» вперше отримує тут адекватну і об'єктивну інтерпретацію, а й у тому, що, поруч із цією інтерпретацією, Маркс намічає реальні шляхи її зняття. Ми б не помилилися, перенісши акцент саме на другий аспект. Справа в тому, що саме з цим здебільшого пов'язані буржуазні «критичні» концепції марксизму. Нарікання багатьох західних «марксознавців» на те, що пізній Маркс нібито зрадив гуманістичним настроям, що зумовлювали думку молодого Маркса, шляхом усунення поняття «відчуження» позбавлені будь-якого реального ґрунту і засновані на принциповому нерозумінні специфічної сутності марксового підходу до проблеми (Acevedo, G. A. 2005).

Якщо читати Маркса очима, які звикли лише до теоретичного аналізу соціальних і філософських питань, то від уваги вислизне найбільше, мабуть, суттєвий пласт його вчення. Втім, сам Маркс непрямим чином вказав на цей пласт, коли у знаменитій одинадцятій тезі про Фейєрбаха закликав філософів не лише пояснювати світ, а й змінювати його. Марксизм, адекватно засвоєний – не лише теорія, а й «керівництво до дії», тому марні всі спроби критикувати його з суто теоретичних позицій, ніби він був лише черговою теоретичною інтерпретацією соціально-історичних та філософських проблем. Суть марксистського підходу – у його практичності, у безперервному прагненні як вийти межі чистої теорії, а й перевірити саму теорію її практичними результатами. Тому для Маркса було принципово неможливим обмежитися суто теоретичним розглядом питання про відчуження, хоча, як ми вже бачили, і в цьому суто теоретичному розгляді він залишив далеко позаду всіх своїх попередників, надавши проблемі відчуження суворо науковий, обумовлений не абстрактно-спекулятивними роздумами, конкретним соціально-історичним тлом, характер. Мова йде про зняття у Маркса відчуження, і з цієї точки зору можна говорити не про «зраду» зрілого Маркса Маркса 1844 року, а про подальший, творчо перетворюючий процес розробки поняття «відчуження», в результаті якого саме це поняття виявляється повністю подоланим (Bauman, 2000).

Висновки. Хід думок Маркса гранично зрозумілий. Якщо причиною самовідчуженої праці виступає приватна власність, скасувати відчуження можна лише шляхом елімінації приватної власності. Але, з іншого боку, ситуація ускладнюється тією обставиною, що приватна власність є не лише причиною відчуження праці, а й у певному сенсі є її породженням.

Тому одним усуненням приватної власності справа обмежитися не може; мова йде про істотне і корінне перебудову всіх колишніх відносин, що мають місце у сфері праці. Інакше проблема буде вирішена лише із зовнішньої, об'єктивної сторони, тоді як суб'єктивний її аспект, як і раніше, зберігатиме силу і значення. Суть вирішення проблеми, отже, зводиться як до ліквідації капіталу, т. е. об'єктивної сутності приватної власності, до перетворення праці, т. е. її суб'єктивної боку. Можна було б подумати, що Маркс обмежиться проектом перебудови деяких певних способів працевлаштування, які демонструють явні протиріччя капіталістичного суспільства. Але це не означало б корінного вирішення проблеми, оскільки, незважаючи на всі приватні модифікації в галузі праці, сама праця продовжувала залишатися в рамках приватної власності, і, отже, все ще була б прямо пов'язана з відчуженням.

Список використаних джерел:

1. Acevedo, G. A. Turning anomie on its head: Fatalism as Durkheim's concealed and multidimensional alienation theory. *Sociological Theory*, 2005. 23, 75–85.
2. Althusser, L. *For Marx*, Verso. 2005.
3. Bauman, Z. *Liquid modernity*, Polity Press. 2000.
4. Berardi, F. B. *Futurability: The age of impotence and the horizon of possibility*, Verso. 2017.
5. Boltanski, L., & Chiapello, E. *The new spirit of capitalism*, Verso. 2018.
6. Carver, T. F. Marx's conception of alienation in the Grundrisse. In Musto, M. (Ed.), *Karl Marx's 'Grundrisse: Foundations of a critique of political economy' one hundred and fifty years later*. Routledge. 2008. с. 48–66.
7. Choquet, P. L. Alienation and the task of geo-social critique. *European Journal of Social Theory*. 2021, 24, 105–122.
8. Durkheim, E. *The rules of sociological method: And selected texts on sociology and its method*. Free Press. 2013.

References:

1. Acevedo, G. A. (2005). Turning anomie on its head: Fatalism as Durkheim's concealed and multidimensional alienation theory. *Sociological Theory*, 23, 75–85. [in English]
2. Althusser, L. (2005). *For Marx*. Verso. [in English]
3. Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Polity Press. [in English]
4. Berardi, F. B. (2017). *Futurability: The age of impotence and the horizon of possibility*. Verso. [in English]
5. Boltanski, L., & Chiapello, E. (2018). *The new spirit of capitalism*. Verso. [in English]
6. Carver, T. F. (2008). Marx's conception of alienation in the Grundrisse. In Musto, M. (Ed.), *Karl Marx's 'Grundrisse: Foundations of a critique of political economy' one hundred and fifty years later*. Routledge. pp. 48–66 [in English]
7. Choquet, P. L. (2021). Alienation and the task of geo-social critique. *European Journal of Social Theory*, 24, 105–122. [in English]
8. Durkheim, E. (2013). *The rules of sociological method: And selected texts on sociology and its method*. Free Press. [in English]